

www.piron.culturecenter-su.org

БРОЙ # 24 / 2023 / БРОЙ 24. ХИБРИДЪТ: ФОРМИ В КРИЗА

URL: https://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2023/12/Ognian-Kassabov_Art-as-a-Hybrid-in-the-New-Climatic-Regime.pdf

Изкуството като хибрид в новия климатичен режим и въпросът за бъдещето

Огнян Касабов

Резюме: Статията обръща поглед към късния, заключителен етап от делото на Бруно Латур, в който той демонстрира жива ангажираност с проблемите на катастрофичните климатични изменения в комплекса от техните екологични, икономически и социално-политически импликации с философските им предпоставки. Особено внимание се отделя на задачата, която той прививда в изкуството именно като хибрид в изкования от него смисъл на термина.

Ключови думи: Бруно Латур, хибрид, климатични изменения, антропоцен, капитализъм, изкуство

Огнян Касабов преподава философия в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Интересите му са в областта на политическата мисъл, немския идеализъм и философията на Карл Маркс, както и естетиката. Член на Колектив за обществени интервенции.

През октомври 2022 г. почина Бруно Латур. Един от малкото гласове на разума в една все по-иррационална епоха, в последните години на изследователския и житейския път френският философ и антрополог беше вперил поглед в бъдещето, което ковем тук и сега, отвъд дуализма на неща и думи, на природа и култура, на екология и икономика. Въпреки всички своеобразия на разноликите му научни проекти и пословичната трудност на някои от построенията му, безусловно уважение трябва да бъде отдадено на научния му *етос* на ангажимент, диалогичност и трезва усмивка. В едно време, което доминиращият тон алтернира между дистопичния апокалиптизъм и бодряшкото ураджийство, да се говори едновременно против отчаянието и празния оптимизъм, да се призовава за *повече мисъл*, и то срочна, изисква както смелост, така и отговорност.

Малко по-рано през 2022 г. година, на 103-ия си рожден ден почина английският естественик Джеймс Лавлок, с чиито идеи късната мисъл на Латур беше интимно преплетена. В сборника лекции „Лице в лице с Гея“ той неведнъж обръща внимание на афективния потенциал на подобни знакови съвпадения.¹ Седмата среща на ООН за климатичните промени, провела се към края на същата година (COP27), отбеляза нови нива на корпоративния цинизъм със спонсорството на Кока-кола, глобален лидер в производството на пластмасов отпадък, която заяви своя „ангажимент“ да бори климатичните промени – произвеждайки още и още пластмасови бутилки. Какъв контраст с нагласата на Латур, който само няколко години по-рано подчертаваше как климатичната среща от 2015 г. (COP21) е била повратна с новата осъзнатост, демонстрирана от световните политици за дълбочината на надвисналите проблеми... По подобен начин, в една от последните си книги, тръгвайки от добилото широка популярност свое есе за локдаун по време на пандемията от COVID-19, той аргументира позицията, че самите ефекти от сътресението ще имат за резултат изоставянето на досегашния икономизиран модел на обществото и отношенията му с природата, модел, който абсолютизира растежа отвъд всякакви съображения за устойчивост и отговорност.² Но постпандемичната действителност сякаш показва друго: социално-икономическите неравенства бележат скок, докато инфлацията расте, движена от небивали корпоративни печалби.

Оказва се, че *старият икономически режим* притежава твърде голяма сила на движението, за да се преобърне или спре дори в сътресения и надвиснали опасности с подобна величина. В тази светлина, усилията и ведрият тон на Латур от последните му години придобиват оттенъка на известен героизъм и дори на трагична обвеаност. Колко по-жалко, когато чуваме как водещи интелектуалци изказват макар и съдържано съжаление за това, че

---

¹ Bruno Latour, *Facing Gaia*. Cambridge: Polity Press, 2017.

² Bruno Latour, *Lockdown: A Metamorphosis*. Cambridge: Polity Press, 2021.

към края на кариерата си Латур бил изоставил „сериозните“ социално-философски и научно-теоретични изследвания в полза на занимания с „екология“, „активизъм“ и странни пърформанси. Впечатляваща обаче е връзката между тези му търсения. Тук Латур възражда една надежда на голямата философска естетическа мисъл, датираща поне от времето на немския идеализъм и романтизма и пронизваща зрелите разсъждения на така диаметрално противоположни ключови мислители на ХХ в. като Адорно и Хайдегер – надеждата, че създавайки нова чувствителност, изкуството може да спомогне да се избавим от желязната клетка, стегнала в идеологическите си лапи не само нашето мислене, а и самото битие, сковала човешко и нечовешко в плен на надвиснала катастрофа.³ На тази надежда, както е артикулирана в някои по-нови Латурови текстове, ще бъдат посветени настоящите донякъде фрагментарни разсъждения, които все пак се стремят да дестилират поне някакъв евристичен потенциал.

Никога не е имало Изкуство. Едно приЗемяване

Това е лесна диагноза, щом – по Латур – никога не сме били модерни. Изкуството с главно „И“ (дори ако предпочетем множественото число, „Изкуствата“) – като автономна сфера на човешкото художествено творчество, наречена „естетическа“ и притежаваща своя легитимност независимо от онтологико-научната, етически-ценностната и икономико-прагматичната рационалност – е идея *и продукт* на Модерността. Ако никога не е имало Модерни, никога не е имало и Изкуства. Отвъд привидната си фриволност, този лесен аргумент указва към *хибридното естество на самата идея за естетическото*.

Разделянето на самостоятелни сфери на валидност, типове рационалност и т.н. са решаващите белези на Модерността не само за Латурианската, но и за Веберианско-Хабермасовата (а защо не и за Хегеловата) философия на историята. Както би се изразил Латур в знаковото си съчинение от 1991 г., това са процедури на *пречистване*. Но самото понятие за изкуство – при все различieto помежду им – е замислено като *нечисто* в някои от най-решаващите и все още образцови теории от зората на естетиката. Нещо повече, хибридността се отнася не само до понятието, но и до самата практика, а дори и до самата дума, едва тогава стеснила значението си от *изкуственото* и *изкусното* до *художественото*. Естетическото е хибрид тъкмо между природа и техника, между естествено и културно. Така то е залегнало в самото сърце на модерния пречистващ разрыв.

Положението може да се предусети още на прехода между ХVII и ХVIII в., преди решаващия Кантов обрат. В своя „Левиатан“ Хобс (знаков за Латур модерен мислител) мисли

---

³ Bruno Latour, “On Sensitivity”, <<http://www.bruno-latour.fr/node/692.html>>

природата-като-изкуство в регистрите на механицисткото инженерство; неговият опонент Шафтсбъри (автор на идеята за незаинтересованата наслада) на свой ред конструира природата-като-изкуство в регистрите на една органична творческа дейност. Далеч след и отвъд идеализма и романтизма Хайдегер (знаков за Латур немодерен мислител) мъгливо инсинуира, че може би художественото *τέχνη* все пак ще ни спаси от технологичното.

За да се върнем към решаващия момент, нека припомним прословутия начин, по който Кант полага „изящното“ изкуство – изкуството в собствено естетически смисъл – като *онова сред изкуствено създаденото от човека, което изглежда естествено*:

Природата беше красива, когато същевременно изглеждаше като изкуство; а изкуството може да се нарече изящно само ако имаме съзнанието, че е изкуство, и все пак ни изглежда като природа.⁴

Броени години след третата „Критика“ и дълбоко повлиян от нея, Шилер, образцовият мислител на т.нар. *естетически режим на изкуството*⁵, разработва проекта за неговото позитивно утопично призвание на фона на бушуващата политическа революция във Франция и назряващата индустриална революция на Острова – проект, който трябва да отговори на дълбоката задача, поставена пред човечеството от Модерността:

Трябва да е погрешно схващането, че развитието на отделните сили прави необходимо пожертването на тяхната цялост; или колкото законът на природата и да би се стремил към това, трябва да зависи от нас да възстановим тази цялост в природата си, която изкуството [т.е. изкуствеността на културата, т.е. това, че човекът става все по-техническо същество – б.м., О.К.] е разрушило, чрез едно по-висше изкуство [т.е. художеството].⁶

Централното противоречие, което това ново изкуство трябва да преодолее, е тъкмо конститутивната противоположност между природно и човешко. В заключителното писмо върху естетическото възпитание Шилер ще подскаже *avant la lettre* параметрите на още една Латурианска концепция – *парламента на нещата*, при това като осъществима тъкмо (и само!) в сферата на естетическото:

В естетическата държава всичко – дори и служещото оръдие – е свободен гражданин, който има еднакви права с най-благородния, и разсъдъкът, който с насилие огъва търпеливата материя за целите си, трябва тук да пита за съгласието ѝ.⁷

Още тук можем да отбележим, че класическият Шилеров парадокс е валиден не само за мисълта на Рансиер (дали хетеротопията, създавана от изкуството, нагнетява реален потенциал за едно различно бъдеще, или пък остава само бягство в „красивата привидност“?), но по някакъв начин указва нещо и за крехкостта (и значи за характерното достойнство) на мисловните посоки, завещани ни от Латур.

⁴ Имануел Кант, *Критика на способността за съждение*. София: БАН, 1993, §45, 197.

⁵ Jacques Rancière, *The Politics of Aesthetic*. New York: Continuum, 2004, 23-24.

⁶ Фридрих Шилер, *Естетика*. София: Наука и изкуство, 1981, 467-468.

⁷ Пак там, 549.

Краят на изкуството/историята днес

Хегел, който впрочем също се вписва в горната схема (полагайки, че в своето класическо съвършенство изкуството е „адекватното на духа отъждествяване на духовното и природното“), декларира същевременно, че то е нещо отминало за нас, Модерните, които го измислихме.⁸ Културата на Предмодерните е природа за Модерните. Затова и изкуството на Модерните изобщо не може да бъде съвършената антична квазинеразличимост (взаимопроникване) между природа и дух – то дори вече *не е* хибрид между природа и дух, а започва да се превръща в хибрид между самото себе си и философията.

Избавена от категориалната схематизация на догматичното хегелианство, Хегеловата диагноза е пословично точна. Век след Хегел, изкуството става абстрактно, а после и концептуално. Освобождавайки се от философската си опека, самото изкуство става философия, но едновременно с това се отказва от утопичното си призвание да спаси света. Светът няма от какво да бъде спасяван, тъй като е дошъл и краят на историята. Процесът по осъществяването на свободата изглежда е бил завършен. Така поне твърди не само Фукуяма тъкмо по времето, когато излиза „Никога не сме били модерни“, но и Данто, този така находчив теоретик на изкуството-след-края-на-изкуството. Краят на 1980-те и началото на 1990-те години за него са време на оптимизъм, тъй като след неслучилата се „1984“ (ретроспективна горчивина 30 години по-късно!) и краха на социалистическите режими, изкуството, а и жизненият свят са се избавили не само от философската, но и от идеологическата си опека и могат да се отдадат на плуралистична свободна игра.⁹

Дори да забравим *еколаса*, новото хилядолетие попари тази фантазия: 2008 (Уолстрийт), 2020 (COVID-19), 2022 (Украйна). Тъкмо затова впечатляващ остава трезвият поглед на Латур от „оптимистичната“ 1991 г., която задава историческия фон, породил провокативната идея за хибридите, фон за съжаление често игнориран, но въпреки това задаващ много от посоките не само за по-късните му дирения и също така все още решаващ за онова, което ни предстои. За Латур 1989 г. е преломна, понеже отправя социалистическите режими на бунището на историята, но и с още нещо – *тя вещае една неочаквана многопланова криза на капитализма*, при това не циклична, не легитимационна, а екзистенциална, свързана със самите му условия за възможност. Да чуем прозорливите думи на френския мислител отпреди три десетилетия:

Триумфът беше кратковременен. Проведените през същата 1989 г. в Париж, Лондон и Амстердам първи конференции по глобалното състояние на планетата бяха символ, според някои наблюдатели, за края на капитализма [акцентът мой, О.К.], за краха на празните му надежди за пълна победа над природата и нейното овладяване. В желанието

⁸ Георг Хегел, *Естетика*, т. I. София: Европа, 2004, 567, 38.

⁹ Артър Данто, „Три десетилетия след края на изкуството“, *Следистории на изкуството*, Ангелов. София: Сфрагида, 2001, 44-46.

да превърне експлоатацията на човека от човека в експлоатация на природата от човека, капитализмът неимоверно разрасна и двете. Потиснатото се завръща, при това двойно: стотици милиони хора, които се надявахме да спасим от смърт, сега изпадат в мизерия; природата, над която се надявахме да господстваме, сега господства над нас глобално, заплаха е за всички. [...] Двойна трагедия: бившите соцстрани се надяват да преодолеят двойното си нещастие, като имитират Запада; а пък последният вярва, че се е измъкнал и може да дава пример, но оставя да мрат и хората, и Земята.¹⁰

Ако пряко популярната сентенция на Джеймисън, през 1990-те Латур си е представял края на капитализма, но изглежда не и на света, то по-късно той започва да мисли двете в едно: както нещата вървят, капитализмът ще доведе поне до края на *Земята*.¹¹ А това е единственият свят, който можем да обитаваме. За да го избегнем, нужно ни е приЗемяване. Как обаче да стане това?

Дейните афекти в антро/капиталоцена

Тук мога само да очертая в щрихи насоките на мислене, завещани ни от по-новите работи на Латур, които ми се виждат най-обещаващи (и които също така не са без своите проблеми). Основният политико-философски текст от този период, „ПриЗемяване. Политиката в Новия климатичен режим“ (използвам по-елегантното английско заглавие от 2018 г. на появилата се на френски през 2017 г. книга) започва със следната тройна диагноза. Иззад фалшивия край на историята от 1989 г. на преден план в последващите години излиза историята на все по-експанзиращата и все по-глобална (1) дерегулация, демонтаж на социалната държава, (2) експлозия на неравенствата, (3) отрицателство на климатичните изменения. Латур настоява

(...) да приемаме тези три феномена като симптоми на една-единствена историческа ситуация: изглежда, че значителен сегмент от господстващите класи (познати днес с твърде широкия термин „елитите“) са заключили, че на Земята вече няма достатъчно място и за тях, и за всички останали. Затова те са решили, че вече няма смисъл да се държат така, сякаш историята ще продължи да се движи към някакъв общ хоризонт, към един свят, в който всички ще могат да просперират поравно.¹²

Според него само подобен поглед може да обясни както политическите сътресения и проблематични новопояви на съвременето ни (новото дясно, авторитарните политически лидери, но и техногурута, антиглобализма, т.нар. популизъм, разпада на публичната сфера, загубата на политически и ценностни ориентири, миграцията, обедняването и декласирането на големи маси дори в най-развитите страни и т.н.). Но важно е какво стои в основата. Латур находчиво отбелязва, че всеотдайното финансиране на отрицателските кампании от страна на петрокомпаниите е блестящо потвърждение за необратимостта на климатичните изменения –

¹⁰ Бруно Латур, *Никога не сме били модерни*. София: Критика и хуманизъм, 1994, 16-17.

¹¹ Тъкмо в тази посока се движеше и докладът ми на конференцията в Априлци през декември 2018 г., разширен в статията Огнян Касабов, „Краят на капитализма, новата дистопия“, *Пирон* 18 (2019).

¹² Bruno Latour, *Down to Earth*. Cambridge: Polity Press, 2018, гл. 1.

по същия начин, както и повсеместният грабеж като за последно (обратното преразпределение на богатствата, ескалирало с особена сила след пандемията) е симптом за надвиснал социално-икономически срив.

„Изменения на климата“ е твърде мек евфемизъм, а думата „криза“ навява представата за нещо, което ще отmine. Затова, призовава Латур, нека го наричаме „Нов климатичен режим“.¹³ Човечеството няма непременно да измре, но нещата ще станат непредвидимо различни, при това на резки и нееднопосочни пулсации – и то не за доброто на огромното мнозинство хора. В книгата за Гея френският мислител ще обобщи залозите така:

С Новия климатичен режим се появява същият въпрос: как да разпределим способността за действие [agency], разделяйки власти, способности и капацитет между нещата, боговете, хората, класите, за да наложим една космология над някоя друга. Всичко бива пренаредено: редът на природата, политическият ред, а също и, както винаги, онова, което следва да мислим за религията и това кой има правото да тълкува Божието слово – в каквото отдавна се е превърнало словото на Пазара. Защитата на автономията на нещата така, както защитата на автономията на народите – отказът да оставиш други, които да са те, да ти налагат своите закони – остава големият въпрос, както научен, така и политически.¹⁴

Според диагнозата на Латур днес капитализмът влиза в нов, съдбоносен конфликт с нечовешките актанти, от които зависим. Забележително е, че още геолозите автори на идеята за *антропоцена* фиксират началото му в самата зора на капитализма, XVIII–XIX в., времето на индустриалната революция, което впрочем е и времето на зрялата Модерност (и както видяхме, времето на еманципацията на изкуството). В тази светлина, голяма част от приказките за Модерността могат да бъдат четени като иносказания за еволюцията на капитализма, мутирал в система, непознаваща край на саморазрастването си.

Още в амбициозното и трудно проследимо „Изследване на модусите на съществуването“ (2013), Латур говори за Икономиката¹⁵ като експанзиращ такъв модус, превърнал се в не по-малко от Втора природа, притежаваща не само свои собствени закони, но и свои *афекти*, мотивиращи възможните курсове на действие в нейните рамки – една глобална система за определяне на стойността на всеки друг модус на съществуването.¹⁶ Във въздействащата лекция „За някои от афектите на капитализма“ Латур добавя:

Както Маркс показва отдавна, капитализмът е неограничен заради структурата на цикъла, определящ нарастването на стойността. Но една форма на живот, която не може да мисли своя край, било то в пространството или времето, не следва да бъде уважавана повече от човек, който не смята себе си за смъртен.¹⁷

---

¹³ За замяната на термина *антропоцен* с *капиталоцен*, вж. Фатма Февзи, „Капиталоцен – или какво виждаме в ерата на капитализма“. *Диверсия* 13 (2020).

¹⁴ Bruno Latour, *Facing Gaia*, 188-189.

¹⁵ Главните букви в повечето подобни употреби в този текст са по Латур.

¹⁶ Bruno Latour, *An Inquiry into Modes of Existence*. Cambridge: Harvard University Press, 2013, гл. 14.

¹⁷ Bruno Latour, “On Some of the Affects of Capitalism”, 12.

Тук той предлага и нова интересна реторическа замяна, този път на самата дума *капитализъм*. Употребата ѝ вече вцепенява: тя носи тенденцията или към триумфалистка апологетика на модернизацията и нейните уж неограничени възможности, или към демонизиращо отрицателство и чувство на безсилие, на безпомощност. И в двата случая се създава трайна представа за неизбежност: един двойствен хюбрис на овладяването или пък на отчаянието.

Затова и в доминиращия идеологически наратив – триумфалисткия – толкова централно място заема внушението, че Икономиката има свои собствени железни и неотменими закони. Оттук идва и настояването на Латур да си дадем сметка, че твърде често ние я мислим, обживяваме и *реализираме* като Втора природа: не като нещо, което се е образувало исторически, контингентно, антропогенно, а като вечно и безкрайно същество, което действа със същата необходимост, с която съществува, и което можем да наричаме *Бог или Природа*. „Ако желаете да видите каква би могла да бъде идеята за Природата през XVIII в., т.е. преди началото на Антропоцена, четете *Уол стрийт джърнъл*!“¹⁸ Латур призовава да осъзнаем: днес тази Втора природа е вече *във война* с Първата. Затова неотложно нужно е да демаскираме и нея: да я признаем като хибрид. Да се вслушваме в обясненията, че проблем няма, или пък, че ще се справим (с помощта на някаква чудодейна зелена Икономика, разбира се отново капиталистическа) означава да вземем страна в тази война: страната на малцината, които ще са в състояние да се предпазят, за сметка на огромните мнозинства изоставени хора, лишени от земя (с малка, но и с главна буква). Това е апел и да излезем от вече неработещите бинарности глобално/локално, прогресивно/консервативно: днес самозабравилият се прогресизъм е разрушителен, а да се консервира вече няма кой знае какво.

По подобен начин трябва да работим за изличаването на противопоставянето между екология и икономика. Ако ми е позволен своеобразният (псевдо)хайдегериански ход, и двете думи с произхода си указват правилата на нашия общ дом (*οἶκος*), който съграждаме, култивирайки естеството. Въпросът вече не е да съобразим човешкото с природното, а да ги мислим и живеем като части от един континуум. Затова и въпросът вече не е да поставим на икономическото предполагаемите му външни екологични граници, а да го трансформирме изотвътре, изменяйки самата икономическа природа на законите му така, че те да изоставят фантазма на безкрайния растеж. Съгласно френския антрополог

Думата „закон“ в израза „законите на икономиката“ следва да бъде разбрана като в израза „граждански закони“, т.е. като в изключителна степен изменима работа в ръцете на дадена политическа общност, а не като трансцендентен свят в ръцете на невидимо божество.¹⁹

¹⁸ Пак там, 7. Препратката в предходното изречение, разбира се, е към *Етиката* на Спиноза.

¹⁹ Пак там, 10.

По подобен начин, вярва Латур, може да се преодолее и противопоставянето (уви, по-скоро задълбочаващо се в действително наличната политика) между зелени и социалисти, с тяхното уж несъвместимо приоритизиране на, съответно, природа и общество.

Грешката е в ролята, която и двете групи приписват на „природата“. Тук имаме налице един от онези случаи, в които идеите буквално водят света. Едно определено схващане за „природата“ позволи на Модерните да окупираат Земята по такъв начин, че да забранят на останалите да заемат своите територии по различен начин. [...] Ако приемем наготово обичайната епистемология, ще се окажем отново затворници на едно схващане за „природата“, което е невъзможно да се политизира, тъй като е било изобретено тъкмо, за да ограничи човешкото действие, позовавайки се на едни закони на обективната природа, които не могат да бъдат поставяни под въпрос. Свободата стои от едната страна, а от другата – строгата необходимост, и изглежда само по този начин можем да имаме и двете. Всеки път, когато искаме да разчитаме на способността за действие на друг вид актанти, ни среща едно и също възражение: „Изобщо не мислете в тази посока: това са само обекти, те не могат да реагират“ – същото както когато Декарт казал за животните, че не могат да страдат.²⁰

Вече трудно можем да кажем, че никоя муха или мравка няма да попречи на безсмъртието ни.²¹ Измирането на опрашващите насекоми заплашва с антропогенен колапс, чиито образи вече достатъчно проникнаха художественото въображаемо. Едно от първите наименования, споменати в „Никога не сме били модерни“ е Монсанто, корпорацията (впоследствие погълната от Байер), станала нарицателно за агресивното внедряване на изстребителни пестициди и свързаното с нея грабителско патентоване на резистентни генномодифицирани *хибриди*. Днес апелът от края на тази книга *да променим общия си дом и нашите начини за промяна*²² звучи много по-радикално. Самият Латур твърди: днес нечовешката природата вече *изисква* от нас да я политизираме, а не просто да *благоволим* да поканим нейни представители в нашия парламент.

Но как? Можем ли да въобразим мистериозното масово измиране на индустриално опрашващите пчели като бунт? Не е ли абсурдно да мислим, че белите мечки ще могат да се преборят за своите ледове? Няма ли да бъде винаги налице сериозна принципна асиметрия между „човек“ и „природа“ що се отнася до *отговорността*? И в крайна сметка, не се ли размиват всички тези хибридизации в безсилно теоретизиране, парализиращо готовността за *борба*?²³

Според Латур *изкуството* притежава специален потенциал да ни направи чувствителни за „противоречията, сложностите, новостта и мащаба на преплитанията между

---

²⁰ Bruno Latour, *Down to Earth*, гл. 14.

²¹ За този навярно странен израз и връзката със знаковата и досега философия на живата природа у Декарт, вж. статията на Боряна Узунова, „Скърцащите чувства на звяра-машина“ в настоящия брой на сп. *Пирон*, 23 (2023), разгърнат вариант на доклада ѝ на конференцията в Априлци в памет на Латур през декември 2022 г.

²² Бруно Латур, *Никога не сме били модерни*. София: Критика и хуманизъм, 1994, 152.

²³ Проблемът за белите мечки и асиметрията на отговорността беше формулирал наблюдения в непубликувания доклад на Васил Видински от конференцията в Априлци през 2022 г. С подобна линия е свързана и философски дълбоката критика срещу Латуровата хибридна природа, формулирана от еколога Andreas Malm, *The Progress of This Storm*. London: Verso, 2018.

човеци и нечовеци“.²⁴ Но този естетически ход е симптоматичен. Уви, изкуството днес повече от всякога е в плен на пазарни сили. Литовската климатична опера „Слънце и море“, при все че взе Златен лъв на Биеналето във Венеция през 2019 г., продължи да среща пословични финансови затруднения за реализацията си.²⁵ Хората на изкуството все повече се виждат принудени да влизат в ролята на гъвкави предприемачи или бюрократични администратори на проекти.²⁶ Същевременно изкуствата изглеждат все по-малко способни да конституират голяма общност, тъкмо каквато ни трябва в очертаната констелация от проблеми. Нелепото „екоактивистко“ замеряне на картини (симптоматично, от горе-долу последната що-годе общоразпознаваема фаза в развитието на изобразителното изкуство, края на XIX в.) буди оправдано негодувание – но не по-оправдано от негодуванието срещу „културната“ фетишизация произведенията на голямото изкуство, превърнали се за основните арт медии най-вече в предмети „на стойност X милиона долара“.²⁷

Позитивното тук е негативното: погледът на Латур поне ни кара да изоставим някои все още битувачи представи за изкуството, наследени от концептуални построения на Модерността, разводнени и освободени от придаващите смисъла им материални предпоставки, по-специално всички теории, интуиции и практики, поставящи изкуството на съзercателен, творчески, самозатворен, метафизически или друг пиедестал над *земното*. Но, както отбелязва Латур, това отхвърляне на старомодното елитистко-персоналистко естетизиране изобщо не означава да започнем да декламираме дидактично-морализаторска екологична пропаганда в художествена форма. В тази светлина изкуството на бъдещето няма да *отправя послания*, а ще *създава нови метафори и афекти, рисувайки материалното в неговата действеност*.

Несигурността на този апел е и неговото достойнство.

---

²⁴ Bruno Latour, “On Sensitivity”.

²⁵ Elisabetta Povoledo, “Their Beach Opera Won at the Biennale”, *New York Times* (2019).

²⁶ Вж. отличния критически обзор в William Deresiewicz, *The Death of the Artist*. New York: Henry Holt, 2020. Може би като израз на съпротива спрямо този контекст можем да разбираме възраждащия се интерес към изкуството от социалистическия период, необременено от подобни пазарни императиви, за притесненията си от който сподели Александър Къосев на конференцията в Априлци.

²⁷ Alex Greenberger, “Climate Activists Throw Mashed Potatoes”, *ArtNews* (2022).

Библиография:

Данто, Артър. „Три десетилетия след края на изкуството“, *Следистории на изкуството*, съст. Ирина Генова и Ангел Ангелов. София: Сфрагида, 2001, 29-47.

Кант, Имануел. *Критика на способността за съждение*, прев. Цеко Торбов. София: БАН, 1993.

Касабов, Огнян. „Краят на капитализма, новата дистопия“, *Пирон* 18 (2019), <<http://piron.culturecenter-su.org/ognian-kassabov-the-end-of-capitalism/>>

Латур, Бруно. *Никога не сме били модерни*, прев. Доминика Асенова-Янева. София: Критика и хуманизъм, 1994.

Узунова, Боряна. „Скърцащите чувства на звяра-машина“. *Пирон* 23 (2023).

Февзи, Фатма. „Капиталоцен – или какво виждаме в ерата на капитализма“. *Диверсия* 13 (2020), 28-38.

Хегел, Георг В.Ф. *Естетика*, т. I, прев. Генчо Дончев. София: Европа, 2004.

Шилер, Фридрих. *Естетика*, прев. Валентина Топузова. София: Наука и изкуство, 1981.

Deresiewicz, William. *The Death of the Artist: How Creators Are Struggling to Survive in the Age of Billionaires and Big Tech*. New York: Henry Holt, 2020.

Greenberger, Alex. “Climate Activists Throw Mashed Potatoes at \$110 M Monet Painting in Germany”, *ArtNews* (2022), <<https://www.artnews.com/art-news/news/monet-meules-museum-barberini-climate-activists-protest-1234644090/>>

Latour, Bruno. *After Lockdown: A Metamorphosis*. New York, Polity Press, 2021.

Latour, Bruno. *An Inquiry into Modes of Existence. An Anthropology of the Moderns*, transl. Catherine Porter. Cambridge: Harvard University Press, 2013.

Latour, Bruno. *Down to Earth. Politics in the New Climatic Regime*. Cambridge: Polity Press, 2018.

Latour, Bruno. *Facing Gaia. Eight Lectures on the New Climatic Regime*, transl. Catherine Porter. Cambridge: Polity Press, 2017.

Latour, Bruno. “On Sensitivity. Arts, Science and Politics in the New Climatic Regime”, Lecture given at the University of Melbourne (video), <<http://www.bruno-latour.fr/node/692.html>>

Latour, Bruno. “On Some of the Affects of Capitalism”, Lecture given at the Royal Academy, Copenhagen, 2014, <<http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/136-AFFECTS-OF-K-COPENHAGUE.pdf>>

Malm, Andreas. *The Progress of This Storm: Nature and Society in a Warming World*. London: Verso, 2018.

Povoledo, Elisabetta. “Their Beach Opera Won at the Biennale. But They Can Hardly Afford It”, *New York Times* (2019), <<https://www.nytimes.com/2019/05/31/arts/lithuanian-opera-venice-biennale.html>>

Rancière, Jacques. *The Politics of Aesthetics: the Distribution of the Sensible*, transl. Gabriel Rockhill. New York: Continuum, 2004.